

**AMENEMHET I ÕPETUS
OMA POJALE SENUSERTILE**

BIBLIOTHECA ANTIQUA

SARJA KOLLEGIUM

Amar Annus (Tartu Ülikool)

Anne Lill (Tartu Ülikool)

Maria-Kristiina Lotman (Tartu Ülikool)

Jaan Puhvel (California Los Angelese Ülikool)

Janika Päll (Tartu Ülikool)

Tallinna Ülikool

AMENEMHET I ÕPETUS OMA POJALE SENUSERTILE

Vanaegiptuse keelest tõlkinud ja
kommenteerinud Sergei Stadnikov

TLÜ Kirjastus
Tallinn 2014

Bibliotheca ANTIQUA

Bibliotheca Antiqua

Amenemhet I õpetus
oma pojale Senusertile

Egiptuseelse tekstieditsiooni allikas:
Wolfgang Helck
Der Text der „Lehre Amenemhets I. für seinen Sohn“
Wiesbaden 1969

Raamatu väljaandmist on toetanud Eesti Kultuurkapital

Keeleliselt toimetanud Liisi Rünkla
Kujundanud ja küljendanud Sirje Ratso
Sarja makett: Rakett

Autoriõigus: Sergei Stadnikov ja Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2014

ISSN 1736-9452
ISBN 978-9985-58-786-7

TLÜ Kirjastus
Narva mnt 25
10120 Tallinn
www.tlupress.com

Trükk: Pakett

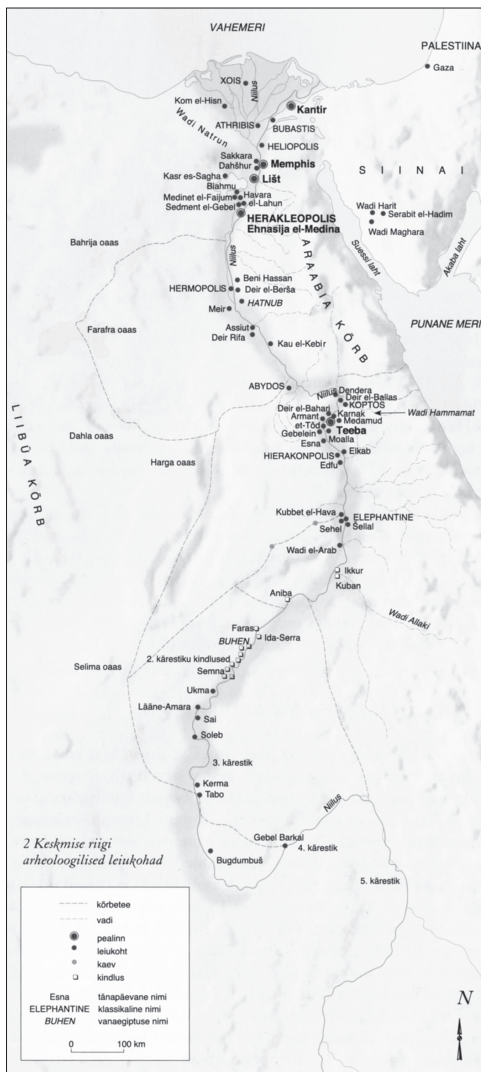
SISSEJUHATUS

VANA-EGIPTUSE JUMALKUNINGA INSTITUTSIOONI OLEMUSEST

Valdjal kui niisugusel oli Muinas-Egiptuse ühiskonnas alati eriline, võib öelda, et lausa erakordne tähendus. Viimane kestis, mõningate ideoloogiliste muutustega, aastatuhandeid läbivalt Rooma imperaatorite valitsemiseni.¹ Juba ammu enne seda, kui Egiptuses moodustati umbes aastal 3100 eKr tsentraliseeritud riik, hakati seal jumalustama hõimupealikke. Viimastest olid tolleks ajaks saanud ühiskonna kaitsjad, toitjad ning juhid, samuti suurte kollektiivsete tööde eestvedajad (näiteks niisutuskanalite kaevamisel). Aegamööda hakati neid samastama jumalustega. Ilmselt Vana riigi (u 2686–2181 eKr; 3.–6. dünastia) teisel poolel algas kuningavõimu ja valitseja isiku aeglane desakraliseerimise protsess, mis kestis palju sajandeid ja siiski ei jõudnudki oma täieliku lõpuni (tõsi küll, osade egiptoloogide arvates peeti kuningat juba Vanas riigis isevaltsejast inimeseks). Kuni valdjas oli terve, oli võimas ka iidne Niilusemaa. Säärase uskumusega on seletatav riigieelsete nõdraks jäänud hõimujuhtide rituaalne tapmine. Hiljem asendati vastav tõiv *Heb-sed*'i (*hb-sd*) pühaga, mis pidi maagiliselt taastama valitseja vaimse ning füüsilise võimekuse. *Heb-sed*'il maeti nimelt kuningakujutis (st vana valdjas). Rituaali pühitseti esmakordselt kolmekümne

valitsemisaasta möödumisel, korrates seda seejärel igal kolmandal aastal. Ideoloogilised muutused on kohati jälgitavad juba 5. dünastia aegses sakraalkunstis: kuninga Niuserra (u 2453–2422 eKr) valitsemise perioodist pärit, kunagi matsetemplis asunud topeltskulptuuris on vaaraod kujutatud ühelt poolt noorusliku idealiseeritud jumalusena, teisalt aga mitmeid eluvintsutusi läbi elanud mehena. Kuningas esineb üheaegselt jumala ning inimesena, siinpoosus ühineb isiklikul tasandil jumalik-teisepoolse sfääriga, kuningas omandab niiviisi jumalate ja inimeste vaheliste suhete vahendaja positsiooni.² Vaarao oli sõja- ja viljakuseisand, ülempreester *ex officio*, jumalate pühakodade ehitaja, tõe ning maailmakorra (*m)³.t; Maat*) garant, taevajumala Horose elav siinpoolne kehastus. Kuningas oli Horose maapealne asemik, seda väljendas kuninga Horos-nimi, vanim kuninglik tiitel, mis pärineb juba varadünastilisest perioodist (u 3100–2700 eKr). Seepärast kujutati kaua aega – peaaegu kuni Uue riigini (ca 1570–1070 eKr; 18.–20. dünastia) – näiteks tempelite seintel jäädvustatud kultuslikes stseenides kuningat ainsa jumalatele ohverdava isikuna. Ja seda rohkearvulise preesterkonna olemasolul. Ametlikult tohtis ainult valitseja sooritada kultustoiminguid. Aga kuna juba puhtfüüsiliselt ei olnud riitusi võimalik kogu maa ulatuses üheaegselt pühitseda, siis delegeeris ta selle privileegi preesterkonnale, kelle põhifunktsiooniks saigi jumalarituaalide läbiviimine. Samuti oli vaarao päralt seadusandlik ainuvõim, ta jagas korraldusi ametnikele ning preestritele, kes kogu riigis tema volitusel tegutsesid. Kuninga kätte oli koondunud nii

Egiptuse poliitiline kaart Keskmise riigi perioodil.

seadusandlik kui ka täidesaatev võim. Egiptlastel ei kujunenud abstraktse riigi mõistet kui niisugust. Riiki tähistasid väljendid „kuningas“ ja „kuningriik“. Seegi näitab kuninga võtmeponentsiooni: riik, see oli tegelikult tema.

Keskmise riigi (ca 2040–1782 eKr) algusest hakatakse kirjanduslikes tekstides eriti rõhutama kuningavõimu asendamatus riigi ja ühiskonna heaolu tarvis. Mõjuv lause esineb juba Esimese vaheperioodi (u 2181–2040 eKr) ajal kirjutatud „Õpetussõnades Merikarale“: „Kuningavõim on hea amet“. Enamikul kujutistest ei näe me valitsejat mitte tema ajaloolises isikupäras, vaid maailmakorra (*Maat*) hoidja ja laiendaja rollis, millesse kultus ja religioon teda seadsid. *Maat* on kuninga tegevuse alus, egiptlaste maailmavaate tähtsaim põhimõte. Vaarao hommikuses rituaalis öeldava lause järgi seadis päikesejumal Ra kuninga maale, et realiseerida *Maat* ja hävitada korralagedus (*isf.t; hnnw*) ning ebaõiglus/vale (*grg*). Samal ajal allub ka valitseja ise korra printsibile. Valdjas ei seisa korrast kõrgemal, vaid on sellega täielikult seotud. Jumalad, kuningad ja inimesed elavad *Maat*’ist. Ühes tähtsas riituses toob vaarao *Maat*’i kehastava jumalanna kuju urjana jumalatele. Kuningas on ainult igavese ülesande ajutine täitja siinpoolsuses, olles sellest tõsi-asjast täiesti teadlik. Pärast kroonimist saab kuningast sõjaväe ülemjuhataja, suurte ehitusprojektide üldjuht, jumalate rituaalide alalhoidja ning Egiptimaa kaitsja. Kõik tema teod neis valdkondades teenisid loomise järjepideva uuenemise ja n-ö „olemasoleva laiendamise“ eesmärki. Vaarao kui maailmavalitseja, kes alistab kaose, mida sümboliseerivad

Heliopolise ülempreestri Imhotepi hauast (asub Senusert I püramiidist idas) leiti kaks 59 cm kõrgust puukuju kuningast, kes hoiab käes pikka konksuga saua ning kannab valget ja punast krooni, mis väljendasid kuninga võimu Ülem- ja Alam-Egiptuse üle. Vasakpoolne kuju asub praegu Egiptuse Muuseumis (Kairo) ja parempoolne Metropolitani kunstimuuseumis (New York).

Egiptuse välisvaenlased sagedastes „nuhtlemissteenides“, on kuningliku ideoloogia läbiv motiiv (kr *tópos*). Kaootilist antimaailma kehastab tavaliselt metsloomade elusfäär, mida valdjas oma privileegi kasutades – suuri loomi (lõvisid, elefante jt) jahtides – ründab. Tema isiklik osalemine sõjakäikudel on hiljemalt Keskmise riigi ajast allikaliselt mitmel korral tõestatud. Egiptuse valitseja otsustas isiklikult, kas alustada sõda või sõlmida rahu, ning tema ainupädevuses oli vägede lähetamine. Mõned egiptoloogid on seisukohal, et epiteedi (hilisema püsiva tiitli vaaraode titulatuuris) „Ra poeg“ esmailmumine 4. dünastia keskel – täheldatav kuninga Džedefra (u 2566–2558 eKr) valitsemise perioodil – väljendab kuninga jumaliku olemuse aastatuhandeid

välданud kestuse järkjärgulise vähenemise algust.³ Loomulikult eksisteerib ka teistsuguseid seisukohti.⁴ Igal juhul ei kehasanud kuningas Uue riigi lagunemise järel enam olemust, vaid valdavalt (kuid ometigi mitte ainult!) ametirolli. Seepärast rõhutagem põhimõtteliselt: kuningainstitutsiooni lõplikku eraldumist jumalikkusest ei saa Muinas-Egiptuses kunagi täielikult täheldada. Viimast fenomeni kogesid-täheldasid paljud vööramaalased, teiste seas ka Aleksander Suur (336–323 eKr), Ptolemaioste dünastia valitsejad ja Rooma keisrid, kes kasutasid seda egiptlaste arusaama oma poliitiliste eesmärkide elluviimiseks.⁵ Uskumus valitseja üleloomulikust loomusest avaldas hiljem mõju Rooma ja Bütsantsi keisrite ideoloogiale ning viimase kaudu juba vahendatult-mugandatult ka tema kultuurilis-religiooses mõjusfääris olevate maade ametlikele ideoloogiatele (näiteks Venemaa). Nagu eespool mainitud, oli Vana-Egiptuse kuningatel ühteaegu nii jumalik kui ka inimlik loomus. Siin tuleb esile tõsta asjaolu, et elavale vaaraole (kelle isiklik elugi oli vägagi ritualiseeritud) ei olnud ette nähtud jumalatega üks-ühele võrreldavat ametlikku templikultust, küll aga juba siitilmast lahkunud kuningatele. Siiski ilmub valitseja kujutavas kunstis teistest persoonidest palju suurema ja võimukamana. Seevastu kirjanduses kirjeldatakse teda tihti oluliselt inimlikumana. Nii ilmub Snofru (ca 2613–2589 eKr) mitmetes tekstides hea patriarhaalse valdjana; Hufu (kr Cheops; u 2589–2566 eKr), kes „ajalooisa“ Herodotose (elas ca 484–420 eKr) teatel vaenas oma püramiidikujulise hauakambri ehitamisel meeletult egiptuse rahvast, laseb

*Senusert I istuv
kuju (detail).
12. dünastia,
u 1930 eKr.
Lubjakivi, kõrgus
200 cm. Egiptuse
Muuseum
(Kairo)*

endale jutustada mitmesuguseid imelugusid (omapärane araabia „Tuhande ja ühe öö muinasjuttude“ kauge ettekuulutaja). Keskmise riigi aegse 12. dünastia asutaja Amenemhet I (u 1991–1962 eKr), olles kogenud õukondlaste reeturlikkust, on oma õpetuses pojale Senusert I-le (valitses u 1971–1926 eKr) oma alamate suhtes puhtinimlikult pessimistlik, ebausaldav, kahtlev ning ettevaatlik.

Kui võrrelda Egiptuse kuningate standardkujutisi ning neid saatvaid raidkirju IV aastatuhande eKr lõpust kuni vaaraodena kujutatud Rooma keisriteni 3. saj pKr, siis torkab silma üllatav stilistilis-ideoloogiline kontinuiteet. Mõlemal puhul leiab aset „Kahe Maa ühendamine“, „liibülaste võitmine“, „aasialaste mahalöömine“, „templite ehitamine“ jne.

Egiptuse lähemad või kaugemad naabrid olid „haletsusväärased nomaadid“, nii et jumalkuningas ei saanud ametlikult kunagi (*sic!*) kaotuse osaliseks ning esineb n-ö sõnas ja pildis alati võitjana. Süüvides põhjalikumalt muistse egiptuse kirjanduse klassikalise aja – Keskmise riigi (2040–1782 eKr; 11.–12. dünastia) – vaimsesse tausta, märkame varsti, et sellele eelnenud läbielatud poliitilise ja ideoloogilise sisevõitluse sajandid, riigi majanduslik allakäik ning isegi ajutine lagunemine Vana riigi lõpus ja Esimese vaheperioodi (u 2181–2040 eKr) ajal jätsid sügavaima traumaatilise jälje kogu Egiptuse ühiskonda. Viimane omakorda sundis egiptlasi paratamatult süvenema eetilist ja metafüüsilist laadi mõtisklustesse, mis tingis paljudele küsimustele vastuseid anda püüdva poleemilise kirjavara ilmumise. Riigi desintegreerumine, relvastatud konfliktid, keskvoimu tunduv nõrgenemine, arvukate lokaalkeskuste ja kohalike valitsejate esilekerkimine jäid egiptlastele sajandeiks meelde ning kujunesid igati sobivaks pinnaseks mõningase skeptilis-individualistliku hoiaku tekkimisele.⁶ Mõnikord kaheldakse isegi jumal-demiurgi õiglusmeeles, seniste jumalkuningate dünastia igikestvuses ja surmajärgse igavese õndsalt-õnneliku elu võimalikkuses – seega seati küsimärgi alla kõige tähtsamad uskumused ning ühiskondlikud väärtused. Tegelikult tähendas see muuhulgas paljude egiptlaste teatavat sisemist võõrandumist riiklikest institutsioonidest. Uue ajastu (Esimene vaheperiood ja Keskmise riigi algus) tuntumatest ajavaimu kajastavatest teostest mainigem esmajoones „Ipuveri kaeblusti“, „Õpetussõnu Merika-

rale“, „Elusttudinenu vestlust oma *Ba-ga*“, „Harfimängija nutulaulu“, „Neferti ettekuulust“ jt. Muutused puudutasid kõigepealt religiooni, sealhulgas igale egiptlasele eriti tähtsat sfääri – teispoosuseuskumusi.⁷ Usk kuninga absoluutsesse võimu oli religioosses mõistes pärast Vana riigi varingut mõnevõrra nõrgenenud. Kirjanduse ja „teoloogia“ abil püütakse valitseja positsiooni tugevdada, võttes eeskujuks kunagise Vana riigi reaaliid. Tõsi küll, Keskmise riigi valitsejad ei saanud end manifesteerida näiteks 4. dünastia jumalkuningatena, kuna Esimese vaheperioodi kestel kogitud vapustused sundisid tegema olulisi korrektiive valitsemise ideoloogilise põhjendamise vallas. Pärast keskvõimu sotsiaalset ja ideoloogilist konsolideerumist Keskmise riigi alguses tõuseb kunagiste vanade ideaalide kõrvale truuduse nõude rõhutatud toonitamine valitseva vaarao suhtes, millele peaks siis omakorda järgnema valitseja armulik soosing. Sajandite eest valitsenud Vana riigi vaaraod ei vajanud mingit ulatuslikku kirjalikku põhjendust oma niigi piiramatule ainuvõimule, piisas monumentaalsetest püramiididest ning nende juures olevatest surnutemplitest. Kuid Keskmise riigi alguseks oli olukord põhimõtteliselt muutunud: kohalikud võimukandjad suutsid ometigi osaliselt säilitada vahepeal saavutatud majandusliku ja ühiskondliku mõjukuse. Niisugune uus tendents on eriti selgelt hoomatav „Ühe mehe õpetuses oma pojale“ ja „Lojaalse elutarkuses“. Kuid ka Keskmise riigi aegne kuninga institutsioon jääb meile suures osas saladusse looritatuks, kuigi mitte niivõrd põhjalikult kui Vana riigi aegsete valdjate religioossed

võimualused. Arvukates kuningahümnides kirjeldatakse valitsejat kõikvõimsa ideaalisa või karjasena, kes samal ajal oli ka vaenlaste halastamatu hävitaja. Kahjuks ei ole täpsemad üksikasjad meelevaldsetest tegudest, intriigidest või koguni mõrvadest üldiselt säilinud. Silmapaistev erand on siinkohal vaarao Amenemhet I tapmine õukondlaste poolt.

Kes siis oli Amenemhet I? Amenemhet (*imn-m-h't*) – „Amon On Eesotsas“ – oli kuninga Amenemhet I isiklik nimi (st teofoorne sünninimi), mis omalt poolt tähistab Amonit üleriigilise tähtsaima jumalusena. Ta on uue, 12. dünastia rajaja ja hilisema kuninga Senusert I isa. Amenemhet I tütar Nefru pandi hiljem Senusertiga paari. Arvestades, et isa oli lastel ühine, ei saa seda siiski kindlalt väita nende ema kohta; ta võis olla üks Amenemhet I liignaistest. Säärase (õnneks mitte lõpuni järjepideva) intsesti praktiseerimist Vana-Egiptuse kuningakojas tingisid religioossed ettekujutused. Enne trooniletõusu oli Amenemhet ametis riigi tähtsaima ametnikuna – vesiirina. Tal õnnestus võimult kõrvaldada Teebast pärit 11. dünastia viimane kuningas Mentuhotep IV (u 1998–1991 eKr). Teisalt jällegi tundub, et mitte kõik asehaldurid ei toetanud Amenemhet I-t. Viimane suutis ennast kehtestada üksnes pärast kompromissituud heitlusi oma surmavaenlastega.⁸ Tänapäeva El-Lišti lähedale, Kairost 60 km lõuna poole, ehitas ta välja uue residentsilinna Itta-ui (sõna-sõnalt: „Kahe Maa Haaraja“) ning klassikalise püramiidikompleksi, kus kasutati osaliselt Hufu surnutemplist toodud kivi-plokke. Amenemhet I isik ja tema vastvalminud pealinn